
NEOSTVARENI HIDROENERGETSKI PROJEKTI U CRNOJ GORI U XX VIJEKU

Zvezdan Folić

Wars, the lack of money and often the lack of understanding of the competent Yugoslav authorities were the crucial factors in deciding to suspend the construction of hydro-energy projects in Montenegro. The drafted plans and terrain analyses have served as a base for all future projects for constructing hydro-electric power plants in Montenegro.

Modernizacijski procesi koji su zahvatili Crnu Goru nakon međunarodnog priznanja nezavisnosti i golemog teritorijalnog proširenja (1878-1880), našli su svoj, doduše simboličan, izraz i u početku rada prve električne centrale za javnu upotrebu na Cetinju. Umjesto fenjera na petrolej i plinskih lampi, žitelji crnogorske prijestonice dobili su 27. avgusta 1910. godine električno osvjetljenje za javnu rasvjetu. Tako je gradski život dobio novi, savremeniji oblik, a Crna Gora prihvatila značajnu civilizacijsku tekovinu. Vremenom se širila i upotreba električne energije, najprije se koristila za osvjetljenje, a potom i za funkcionisanje električnih uređaja i za pogon industrijskih postrojenja.¹

¹ Živko M. Andrijašević, „Razvoj elektroprivrede u Crnoj Gori 1910-1945“, Istorijski zapisi, br. 1, Podgorica 2010, 144, 151.

Ogroman hidroenergetski potencijal crnogorskih rijeka izazvao je zanimanje poslovnih ljudi za ulaganja i podizanje hidroelektrana. U tom je domenu, naročito bio eksponiran Ante Dešković, državljanin Austrougarske, rodnom iz Dalmacije. Dešković je u februaru 1911. godine načinio opsežan elaborat u kojem je ukazivao crnogorskoj vladi na ekonomski značaj i cjelishodnost podizanja hidroelektrana na rijeci Morači. Ubjeđivao je crnogorske vlasti da mu daju koncesiju za izgradnju elektrana, uvjerljivo navodeći da je primjena električne energije u Crnoj Gori zaloga njenog ekonomskog razvitka, odnosno prosperiteta industrije, poljoprivrede i saobraćaja. Deškovićeve namjere svesrdno je u Narodnoj skupštini, podržavao Marko Đukanović, crnogorski ministar unutrašnjih djela. Đukanović je ukazivao na važnost električne energije za napredak industrije u Crnoj Gori i uopšte za njen ekonomski preobražaj, naglašavajući da je masovna upotreba električne energije u svijetu otpočela prije 10 do 15 godina. Ove sugestije naišle su na apsolutno odobravanje poslanika u crnogorskoj Skupštini. Svi poslanici, njih 53, glasali su početkom aprila 1911. za zakone kojima se Antu Deškoviću daje koncesija za izgradnju hidrocentrala na Morači. Kralj Nikola je krajem aprila 1911. godine parafirao ove zakone i oni su stupili na snagu.²

Na temelju Zakona o koncesiji za podizanje hidroelektrana na Morači, nadomak manastira Morača, inženjer Dešković je dobio privilegije za izgradnju ovih postrojenja. Ona su projektovana za najmanju snagu 40.000 KS do više od 90.000 KS. Dešković je imao obavezu da u ovaj poduhvat uloži kapital od 4-5 miliona perpera, te da za četiri godine okonča izgradnju hidrocentrala. Agilni dalmatinski graditelj dobio je još jednu povlasticu. Mogao je započeti radove i na izgradnji hidrocentrale na Morači, u ovom slučaju, kod tadašnjeg sela Donja Gorica. Projektovana snaga ovog postrojenja bila je dvije do tri hiljade KS.

² Isto, 155-158.

Za izgradnju ove hidrocentrale, Dešković je trebalo da uloži 1,5 do 2 miliona perpera, a dobijeni posao da realizuje za dvije godine.³

Poslije sticanja koncesija, Dešković je preduzeo i obimne pripremne radove na terenu. Angažovao je trojicu inženjera koji su tokom višenedeljenog boravka u Crnoj Gori obavili premjeravanje i fotografisanje lociranog područja. Krajem septembra 1911. godine, Dešković je s jednim engleskim inženjerom obišao kraj u kojem je bila planirana izgradnja hidroelektrana na Morači. Engleski inženjer je bio oduševljen zatečenim prizorom i stoga je optimistično uskliknuo: „Crna Gora će stvoriti jedan veliki izvor bogatstva o kome nazad šest mjeseci nije niko sanjao“⁴. Složene spoljnopolitičke prilike odredile su da ovaj poklič ne bude otjelotvoren. Najprije balkanski ratovi, a zatim izbijanje Prvog svjetskog rata u avgustu 1914, još jednom su pokazali da u vrijeme oružanih sukoba nema mjesta za kreativne zahvate.

Planovi za podizanje hidroelektrana na Morači aktuelizovani su sredinom 1923. godine. Još više su intenzivirani 1939, kada je inženjer Miladin Pećinar uobličio pretprojekat, koji je bio skoro podudaran s Deškovićevim intencijama. Pećinar je sugerisao izgradnju jednog dužeg ili više kraćih tunela, kojim bi se voda iz Tare prebacila u Moraču, sve u funkciji povećanja snage buduće hidroelektrane. Takvo rješenje zagovarali su 1940. godine, bankar Nikola Zuber i industrijalac Blažo Anđelić.⁵ I ove planove prekinuo je vrtlog Drugog svjetskog rata u kojem se Jugoslavija našla u aprilu 1941. godine.

Mnogi projekti za podizanje hidroelektrana ostali su nerealizovani i u socijalističkoj Crnoj Gori. U daljem izlaganju nastojaćemo da prikazemo osnovne linije tih koncepcija i razloge njihovog neprihvatanja.

³ Isto,158-159.

⁴ Isto,159-160.

⁵ Isto,174-177.

Prva etapa tog složenog procesa oličavala se u ispitivanju hidroenergetskog kapaciteta. Tim stručnjaka, predvođen najuglednijim jugoslovenskim hidroenergetičarima: Pećinarom, Subanovićem, Jevđevićem, Verčonom i Joksimovićem, valorizovao je početkom 1952. godine hidroenergetski potencijal Crne Gore. Stručnjaci su ukazali da je najunosnije podići hidroelektrane „Tara–Morača“ i „Zaton“ na Limu. Odmah se počelo s izradom ovih projekata. Naknadna analiza pokazivala je cjelishodnost prevođenja rijeke Komarnice u Nikšićko polje, kao i podizanje hidroelektrane „Andrijevo“ na Morači. Istovremeno s ovim poslovima rađeni su i projekti za Jadransku magistralu i prugu Bar–Beograd. Napravljeni projekti bili su detaljno preispitivani. Mišljenje hidroenergetičara imalo je najveću težinu. Oni su bili na čvrstom stanovištu da bi hidroelektrana „Tara – Morača“ predstavljala najbolju, najekonomičniju i najkvalitetniju hidroelektranu u Jugoslaviji.⁶

Izgradnja predloženih hidroelektrana pobuđivala je veliku pozornost crnogorskog rukovodstva. Na sastanku održanom 20. maja 1955. u Titogradu, pored predstavnika jugoslovenskog komiteta za vodoprivredu, preduzeća „Elektroprojekt“ iz Ljubljane, „Elektroprivrede“ i Uprave za puteve Crne Gore, Društva inženjera i tehničara, prisustvovali su i Filip Bajković, predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore i njegov potpredsjednik Savo Brković. Raspravljalo se i o komplementarnosti lokacija za planirane elektrane sa izgradnjom Jadranske magistrale i pruge Bar–Beograd. Savo Janezić, inženjer „Elektroprojekta“ je naglasio da je ovo preduzeće napravilo osnovno rješenje Tare do Kolašina, investicioni program prebacivanja Tare u Moraču, kao i idejno rješenje Morače, koje je uzelo u obzir izgradnju puta i pruge na dionici Kolašin–Titograd, pa je kotu usporavanja u Međurječju stavilo na 215 metara visine. Osnovno rješenje Tare

⁶ Državni arhiv Crne Gore Cetinje (dalje-DAC), f. Izvršno vijeće Crne Gore, fas. 20.

urađeno je samo sa energetske strane i zamišljeno je sa tri usporavanja vode i to kod Opasanice, Mateševa i Žutog krša kod Kolašina. Ukupna akumulacija iznosila bi oko 500 miliona kubika vode, što bi omogućavalo ne samo godišnje izravnaje nego i sasvim inverzan rad postrojenja. Za prvu etapu i investicioni program hidroelektrane „Tara–Morača“ predviđeno je jedino usporavanje iznad Kolašina i akumuliranje voda Plašnice i Svinjače koje bi omogućilo godišnje izravnaje voda Tare uzvodno od Bakovića klisure. Prebacivanje vode u Moraču išlo bi tunelom dužine devet kilometara. Instalirana snaga postrojenja bila bi 270 mw, a godišnja proizvodnja 935 miliona kwh, a sa akumulacijom Mateševo pela bi se na milijardu i pedeset miliona kilovat časova električne energije. Janezić je na kraju podvukao da je geološko stanje terena i mjesta predviđenih za brane prikazano na osnovu istraživanja od strane univerzitetskih profesora Milana Lukovića i Zarije Bešića, te slovenačkih stručnjaka. Ta stajališta je podržavao geolog Boris Sikoek. On je izjavio da je stvaranje akumulacije u dolini Morače „apsolutno moguće i realno“. Poentirao je da bi to bila jedna od najpovoljnijih akumulacija urađenih u Jugoslaviji, budući da flišni materijal u bazenu garantuje dobru vodonepropusnost.⁷

Aleksandar Radević, direktor „Elektroprivrede Crne Gore“ je izrazio neslaganje s pojedinim prijedlozima iz predočenog projekta. Radević je smatrao da se usporavanje vode može podići do kote 287 metara jer se bez naročitih teškoća u kanjonu Platije mogla podići brana visine od 120 do 150 metara i ostvariti potrebna vodonepropusnost. Nabrojao je pozitivne strane ovog prijedloga, od kojih su najupečatljivije bile: dostizanje akumulacije 300–350 miliona kubika vode, bolje korišćenje Morače u energetske svrhe za oko 100 miliona kwh godišnje, dobijanje 1000–2000 hektara plodnog zemljišta jer bi se nivo Skadarskog jezera spustio za jedan metar, veoma jeftina izgradnja brane

⁷ Isto, fas. 8.

pošto bi trećina njene visine bila u kanjonu čija širina ne prelazi 50 metara. Mojsije Lazarević, glavni inženjer u „Elektropriredi“, suprotstavio se prijedlogu svog direktora. Lazarević je naveo da bi se podizanjem brane na koti 287 metara dobilo svega 2% od vrijednosti koja je uračunata u projektu. Ne bi se ostvario ni veliki dobitak u kvalitetu električne energije, budući da bi se za postrojenja na Morači koristila i voda iz akumulacije u Kolašinu.⁸

U toku sastanka u Titogradu iznesena su i druga oprečna mišljenja. Članove Izvršnog vijeća Crne Gore je interesovalo objašnjenje nekih pitanja, ali nijesu pokušavali da svojim političkim autoritetom utiču na njihovo rješavanje. Insistirali su da se rješenja pronađu samo na podlozi stručnih analiza, i da se ne dopusti unošenje drugih kriterijuma.⁹

Iskazana obzirnost je bila umjesna. Predviđeno prebacivanje dijela Tare u Moraču, odnosno u Jadranski sliv, oslabilo bi snagu Drine. To slabljenje izražavali su ovi podaci:

kod ušća u Savu	– 5,4%
profit Zvornik	– 5,65%
nizvodno od Lima	– 6,9%
uzvodno od Lima	– 10,7%

Inženjer Božidar Nešović iz Saveznog komiteta za vodoprirodu je zaključio da oduzeti procenti vode ne bi bitnije uticali na režim Drine.¹⁰

Nedostatnost potpunijih podataka za neke probleme ometala je učesnike sastanka da zauzmu probitačnija stanovišta. Njihovo objedinjavanje bio je sljedeći zadatak crnogorskih i jugoslovenskih planera.

Zavod za privredno planiranje Crne Gore je krajem 1955. godine uobličio elaborat o hidroenergetskom potencijalu Crne

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

Gore i mogućnostima njenog korišćenja. Elaborat je obuhvatio glavne tokove Crne Gore i njihove fizičke izvore energije, tehničke mogućnosti izgradnje i ekonomske izvore energije. Fizički izvori energije dobijeni su dijeljenjem vodenog toka rijeke na sektore. Za svaki sektor izračunata je godišnja bruto energija kao produkt raspoloživog pada i godišnjeg protoka. Zbir dobijene godišnje bruto raspoložive energije predstavljao je fizički izvor energije za posmatrani vodotok. Fizički raspoloživa snaga po vodotocima bila je ovako ispoljena:¹¹

Piva	- 1.207 gwh (gwh = 1.000mwh = 1.000.000kwh)
Tara	- 1.798 gwh
Ćehotina	- 677 gwh
Lim	- 2.320 gwh
Zeta	<u>- 1.381 gwh</u>
Ukupno	- 7.383 gwh

Prezentirani podatak bio je nepotpun, jer zbog zakrčenosti dijela njenog sliva nije bila izračunata fizički raspoloživa energija rijeke Morače. Blažo Jovanović je na Trećem kongresu Saveza komunista Crne Gore, održanom 1959. godine, rekao da su sprovedena istraživanja pokazala da hidroenergetski potencijal Crne Gore iznosi 8,6 milijardi kwh.¹² Komparirajući iznesene podatke možemo pretpostaviti da se fizički raspoloživa snaga Morače kretala oko 1.300 gwh. Snaga glavnih tokova Crne Gore činila je 13,8% hidroenergetskog potencijala Jugoslavije koji je 1962. godine procijenjen na 62.000 gwh. Crna Gora je imala veći hidropotencijal od Slovenije i Makedonije, a dvostruko manji od Bosne i Hercegovine koja je raspolagala s najmoćnijim riječnim tokovima u Jugoslaviji. Iskorišćenost hidropotencijala Crne Gore bilao je samo 14%. To je bio veliki zaostatak u odnosu na stanje u drugim jugoslovenskim republikama.

¹¹ Isto.

¹² Isto, fas. 9.

U elaboratu Zavoda za privredno planiranje predočene su tehničke mogućnosti izgradnje hidroelektrana na crnogorskim rijekama. O tome slikovito govori sljedeća tabela:¹³

Rijeka	Predviđena postrojenja	Instalirana snaga	Godišnja proizvodnja električne energije
Piva	HE Komarnica	9.000 kw	39 miliona kwh
	HE Duži	17.300 kw	74,5 miliona kwh
	HE Piva-Zeta	340.000 kw	1.270 miliona kwh
Tara	HE Opananica	4.300 kw	16,9 miliona kwh
	HE Mateševo	25.000 kw	52,5 miliona kwh
	HE Tara-Morača	240.000 kw	1.004,5 miliona kwh
	HE Levertara	34.300 kw	158,5 miliona kwh
Čehotina	HE Milovci	19.400 kw	97 miliona kwh
	HE Gradac	7.100 kw	35 miliona kwh
	HE Krnjovina	3.900 kw	19 miliona kwh
	HE Dolići	4.350 kw	22 miliona kwh
	HE Dubočica	2.600 kw	13 miliona kwh
Lim	HE Plav	44.800 kw	230,6 miliona kwh
	HE Bjelin	12.670 kw	71,3 miliona kwh
	HE Luke	34.700 kw	207,8 miliona kwh
	HE Šekulari	6.240 kw	41,7 miliona kwh
	HE Berane	17.750 kw	118,4 miliona kwh
	HE Tivran	6.550 kw	44,8 miliona kwh
	HE Zeta	54.330 kw	290,7 miliona kwh
	HE Sutivan	6.840 kw	37,5 miliona kwh
	HE Metanac	7.060 kw	40,7 miliona kwh
Zeta	HE Bjeloševina	3.580 kw	6,2 miliona kwh
	HE Glušje	2.580 kw	11,3 miliona kwh
	HE Ozrinići	8.000 kw	28,6 miliona kwh
	HE Perućica	216.000 kw	100,9 miliona kwh
	HE Glava Zete	3.500 kw	30,9 miliona kwh
	HE Slap Zete	1.600 kw	6,96 miliona kwh
	HE Vranjske Njive	10.000 kw	39 miliona kwh
Morača	HE Liplja	43.000 kw	240 miliona kwh
	HE Andrijevo	24.000 kw	141 miliona kwh
	HE Kupina	21.000 kw	123 miliona kwh
	HE Bioče	32.100 kw	136 miliona kwh
Ukupno	32 postrojenja	15.963.800 kw	5.886,96 miliona kwh

¹³ Isto.

Primjetno je da su u tabeli unesena postrojenja koja su bila izgrađena („Slap Zete“, „Glava Zete“), a podizao se i hidroenergetski sistem „Gornja Zeta“. Crnogorski planeri su, po svemu sudeći, težili da u cjelini prikažu potencijal svojih glavnih riječnih tokova i najefikasniji način njihove upotrebe. Otuda potiču izvjesna preklapanja, kao i veliki broj predviđenih postrojenja. Projekcija je, bez sumnje, bila i prenamaglašena, ali je istovremeno predstavljala i ilustraciju u traženju najpogodnijeg pravca u hidroenergetskom razvoju Crne Gore.

U elaboratu je, na osnovu dostupnih podataka, procijenjena ekonomska svrsishodnost pojedinih postrojenja. Obrada podataka je ukazivala na rentabilnost podizanja hidroelektrana „Tara–Morača“, „Piva–Zeta“, „Zaton“ na Limu i „Perućica“. Prebacivanje Tare u Moraču opravdalo je ekonomičnost planiranih hidroelektrana na Morači. Procijenjeno je da ukupne investicije iznose 103.436 miliona dinara. Prosječni investicioni trošak na instalirani kw bio je 129.000 dinara, a prosječni investicioni trošak na godišnji kwh predviđen je na 32,5 dinara. Iznese cijene garantovale su rentabilnost postrojenja. Naime, hidroelektrane koje su imale prosječni investicioni trošak na instalirani kw ispod 129.000 dinara, a godišnji kwh manji od 40 dinara po kwh pripadale su ekonomičnim postrojenjima.¹⁴

O potrebnim investicijama za izgradnju hidroelektrane Tara – Morača raspravljano je sredinom maja 1956. godine na sastanci- ma Komisije za reviziju investicionih programa pri Izvršnom vijeću Crne Gore. Ova tema bila je u centru pažnje jer su stručnjaci i crnogorske vlasti prihvatili prijedlog Mojsija Lazarevića o redosljedu izgradnje hidroelektrana u najmanjoj jugosloven- skoj republici. Prema Lazarevićevoj projekciji, trebalo je najpri- je izgraditi hidroelektranu „Tara–Morača“, zatim elektrane „Piva–Zeta“ i „Zaton“, pa tek onda ostala postrojenja.¹⁵

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto, fas. 8.

Komisiju za reviziju investicionih programa sačinjavali su crnogorski stručnjaci, dok su izvjestioci za projekat „Tara–Morača“ uglavnom bili najpoznatiji jugoslovenski inžinjeri. Projekat su, inače, napravili slovenački inžinjeri Savo Janezić, Marko Breznik, Vranko Klemenc i Janko Valent. Poslije duže rasprave, Komisija je predložila nadležnim vlastima da za investicioni program izgradnje hidroelektrane „Tara–Morača“ odobri iznos od 25 milijardi i 528 miliona dinara. Od toga je za građevinske radove bilo namijenjeno 16 milijardi i 558 miliona, a za opremu i njenu montažu osam milijardi i 970 miliona dinara. Članovi komisije su, takođe, tražili da se za devet milijardi i 405 miliona povećaju sredstva za izgradnju pojedinih djelova hidroelektrane. Saopštili su Izvršnom vijeću Crne Gore da predviđeno povećanje investicija ne dovodi u pitanje rentabilnost hidroelektrane „... jer ista još uvijek ostaje po cijeni proizvedenog kwh među najjeftinijim objektima ove vrste u zemlji“.¹⁶ Crnogorske vlasti su usvojile ove predloge. Izvršno vijeće Skupštine Crne Gore je 5. juna 1956. godine donijelo rješenje u kojem je za investicioni program izgradnje hidroelektrane „Tara–Morača“ odobrilo finansijsku vrijednost od 34 milijarde i 933 miliona dinara.¹⁷

Finansijsko zaokruživanje ovog projekta bilo je u sjenci opredjeljenja koje su jugoslovenske vlasti 1957. godine zauzele prema privrednom razvoju Crne Gore. Suštinski pogledi saveznog centra bili su okrenuti ka podizanju kombinata aluminijuma u Titogradu. Izgradnja mnogih privrednih objekata, među kojima i hidroelektrana, trebalo je da korespondira s potrebama predviđenog kombinata.

Forsiranje ove koncepcije izazvalo je izvjesnu promjenu prioriteta u izgradnji hidroelektrana u Crnoj Gori. Hidroelektrane „Tara–Morača“ i „Komarnica–Zeta“ i dalje su figurirale

¹⁶ Isto, fas. 12.

¹⁷ Isto.

u planovima jugoslovenskih vlasti, ali je Savezno izvršno vijeće umjesto elektrane „Zaton“ na Limu protežiralo izgradnju hidroenergetskog postrojenja na Morači. Ubrzo se prešlo na konkretnu pomoć. Savezno izvršno vijeće je u septembru 1957. za istraživanje i izradu studija iz elektroenergetskog domena Crne Gore rasporedilo svoja sredstva na sljedeći način:¹⁸

1. Komarnica	229.530.000
2. HE „Tara–Morača“	222.006.000
3. HE „Morača“	33.617.000
4. Dalekovodi i trafostanice	2.500.000
<hr/>	
Ukupno	557.653.000

Projekat „Komarnica“ podrazumijevao je promjenu toka istoimene rijeke, koja je iz crnomorskog trebalo da pripadne jadranskom slivu. Komarnica sa Sinjcem čini Pivu koja teče do Šćepan Polja, đe zajedno s Tarom predaje svoju vodu Drini. Izgradnjom lučne betonske brane tri kilometra nizvodno od Šavnika ostvarila bi se akumulacija korisne zapremine od 300 miliona kubika, sa usporavanjem do kote 950 metara. Vode iz ove akumulacije (jezera) odvele bi se tunelom dužine 13 kilometara i 130 metara, a zatim cjevovodom dužine 400 metara u postrojenje hidroelektrane „Šipačno“. Ova elektrana trebalo je da ima instaliranu snagu od 116 mw. Vode iz hidroelektrane „Šipačno“ odvele bi se tunelom dugim tri kilometra u Zetu, a potom ovom rijekom i sistemom kanala, tunela i cjevovoda pre-radile bi se za hidroelektranu „Perućica“. To je, sa padom od 550 metara, bila glavna stepenica hidroenergetskog sistema „Komarnica–Perućica“.¹⁹

¹⁸ Isto, fas. 16.

¹⁹ Isto, fas. 13.

Proizvodnja hidroelektrane „Peručica“ sa vodama Komarnice povećala bi se za 820 gwh. Vidno bi se poboljšalo i korišćenje instaliranih kapaciteta „Peručice“. Procjenjivalo se da agregati „Peručice“ s vodama Zete mogu raditi 4.700 sati godišnje (54% od broja sati u godini), dok je njihovo djelovanje s vodama Komarnice dostizalo 7.000 sati. Proizvodnja sistema „Peručica–Komarnica“ projektovana je na 2,5 milijarde kwh. Troškovi izgradnje hidroelektrane „Komarnica“ iznosili su 19 milijardi i 954 miliona dinara.²⁰

Stvaranjem ogromne akumulacije na području Šavničkog sreza potopilo bi se oko 700 hektara, uglavnom neplodne zemlje (685 ha). Nestale bi i 54 kuće. Time bi, u odnosu na značaj projekta, bila načinjena minorna ekonomska šteta. To je u zvaničnoj korespondenciji isticano kao jedna od povoljnosti predviđenog projekta.²¹ Opreznijeg istraživača zapanjuje konstatacija iznesena u „Pobjedi“ od 21. oktobra 1956. da će formiranje ovog akumulacionog bazena izazvati potapanje Šavnika. Čak je neobaviješteni novinar izražavao zabrinutost za budućim utočištem stanovnika ovog grada.²² Čudi ovakav način informisanja crnogorske javnosti, jer je Savezno izvršno vijeće još 6. septembra 1956. odobrilo projekat za izgradnju hidroelektrane Komarnica.²³

Ispod površine vode, zasigurno, trebalo je da se nađe Kolašin. Ta varijanta nastala je promjenom projekta slovenačkih inženjera. Projekat „Tara–Morača“ je predviđao izgradnju brane kod lokaliteta Žuti krš koja bi potopila slabo naseljenu dolinu Tare uzvodno od Kolašina. Modifikacijom projekta planirana je izgradnja brane u Bakovića klisuri, pet kilometara od Kolašina.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² *Pobjeda*, br. 43, 21. X 1956.

²³ DAC, f. Izvršno vijeće Crne Gore, fas. 10.

Potapanje ovog grada i njegove okoline (Lipovo i Smailagića polje) bila bi neminovna posljedica podizanja brane u Bakovića klisuri. Tu zamisao je s nestrpljenjem zagovaralo rukovodstvo preduzeća za izgradnju kombinata aluminijuma u Titogradu. Tražila se saglasnost Izvršnog vijeća Crne Gore. Ona je dobijena 14. novembra 1957. godine, kada je Filip Bajković obavijestio rukovodioca ovog preduzeća da opstanak Kolašina ne predstavlja prepreku pravljenju brane u Bakovića klisuri. Bajković je tražio da opravdanost ove solucije pokaže i investicioni program SIV-a.²⁴ Ova intervencija je dijelom bila pokušaj da se dio odgovornosti za namjeravani zahvat imputira i jugoslovenskim vlastima.

I prije donošenja investicionog programa SIV-a, ekipa stručnjaka je postavljala sprave za mjerenje azimuta i ostale instrumente u Bakovića klisuri. Zabrujali su kompresori i bušilice. Analiza izvađenog materijala pokazivala je da postoje dobri uslovi za izgradnju brane. Radovi su, naravno, pobuđivali znatiželju Kolašinaca. U sprovedenoj anketi, žitelji Kolašina su iskazivali žal zbog predviđenog potapanja svog grada, ali su istodobno poručivali da državni interesi imaju prioritet nad svim poslovima.²⁵ Takva gledišta su dominirala u društvenom životu Crne Gore. Ispoljavala su se, međutim, u atmosferi u kojoj se i dobronamjernim kritikama na račun vlasti mogao pripisati destruktivni karakter.

Planovi privrednog razvoja Crne Gore u velikoj su mjeri bili zaustavljeni u ljeto 1958. godine. Tada je Savezno izvršno vijeće napravilo rebalans svog investicionog programa. Taj potez se veoma negativno odrazio na privredne interese Crne Gore. Redukovan je njen perspektivni plan za naredni period. Odloženi su namjeravani poslovi na podizanju sljedećih objekata: kombinata aluminijuma u Titogradu, hidroenergetskih sistema „Tara–Morača“ i „Komarnica–Zeta“, luke u Baru, pruge Bijelo

²⁴ Isto, fas. 16.

²⁵ *Pobjeda*, br. 50, 27. XI 1960.

Polje – Priboj, fabrici hemijske industrije u Pljevljima, doka u Bijeloj, rekonstrukciji pruge Titograd – Nikšić. Nepristizanje inostranih kredita i procjene jugoslovenskih planera i političara usloveli su promjene u programu SIV-a. Umanjenje investicija bilo je predviđeno i za ostale jugoslovenske republike, ali u znatno manjem obimu nego u Crnoj Gori. Crnogorski plan bio je snižen za 50%.²⁶

Najautoritativniji crnogorski rukovodioci bili su zatečeni ovim postupkom SIV-a. Blažo Jovanović je tražio objašnjenje i od Josipa Broza Tita, predsjednika Jugoslavije. Tito mu je saopštio da će jugoslovenski državni i partijski vrh pomoći rješavanju privrednih problema Crne Gore. Naveo je i da je modifikacija investicionog programa SIV-a bila neophodna zbog nedobijanja kredita iz Sovjetskog Saveza. Na tim opštim konstatacijama završio se ovaj razgovor.²⁷

Tražeci konkretnija objašnjenja, Blažo Jovanović i Filip Bajković su razgovarali s Mijalkom Todorovićem, predsjednikom Odbora za privredu SIV-a i Avdom Humom, predsjednikom Odbora za perspektivni plan SIV-a. Crnogorske rukovodioce su naročito interesovali razlozi za odgadanje izgradnje kombinata aluminijuma u Titogradu i planiranih hidroelektrana jer su ovi projekti ranije bili podržani od strane SIV-a i njegovih kompetentnih komisija. Todorović je naveo da podizanje kombinata aluminijuma opstaje u sferi interesovanja SIV-a, a da takav tretman nijesu dobili hidroenergetski sistemi, odnosno prebacivanje Tare i Komarnice u sliv Jadranskog mora. Razočarani ovim odgovorom, Jovanović i Bajković su insistirali da se problem „prevođenja voda“ nipošto ne odlaže i da se riješi na principijelan način.²⁸

²⁶ DAC, Arhiv za sređivanje i obradu građe novog perioda Podgorica, f. Centralnog komiteta Saveza komunista Crne Gore, Zapisnik sa sastanka Izvršnog komiteta CK SK Crne Gore od 15. VIII 1958.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

Avdo Humo je bio znatno iskreniji u razgovoru s crnogorskim čelnicima. Otvoreno je istakao da „prevođenje voda“ predstavlja političko pitanje i da taj problem ne može riješiti Odbor za privredu SIV-a. Predložio je da se ovo pitanje iznese na sastanku Sekretarijata izvršnog komiteta CK SK Jugoslavije. Tako je ovaj problem, što je bilo uobičajeno u ekonomskom životu socijalističke Jugoslavije, izlazio iz okvira stručnih rasprava. Potrebno je bilo „kompetentno“ obrazloženje za odbijanje crnogorskog predloga. SIV je naprečac formirao komisiju koja je odlučila da projekte za hidroenergetske sisteme u Crnoj Gori istisne iz investicionog programa jer nijesu, navodno, bili cjeloviti. U ovoj komisiji nije bilo inženjera koji su radili na terenskim istraživanjima i pravljenju projekata za hidroelektrane „Tara–Morača“ i „Komarnica – Zeta“. Mali broj stručnjaka u komisiji, u kojoj nije bilo mjesta ni za jednog crnogorskog inženjera, je za samo pet dana angažovanja odlučio da preispita valjanost projekata nastalih na osnovu skoro šestogodišnjeg rada njihovih kolega.²⁹

Političku osjetljivost ovog problema brzo je prepoznao Blažo Jovanović. Prebacivanje Tare i Komarnice u sliv Jadranskog mora, po mišljenju srpskih stručnjaka i rukovodstva, oslabilo bi snagu Drine na kojoj su planirali izgradnju svojih hidroelektrana. Sprovedena istraživanja pokazivala su neopravdanost ovog strahovanja. Jovanović je u avgustu 1958. upozoravao svoje partijske drugove u Crnoj Gori da slučaj „prevođenja voda“ ne smije proizvesti međurepublički spor.³⁰ Ova sugestija nije imala za svrhu da pasivizira crnogorsko vođstvo, već da ukaže na politički aspekt delikatnog pitanja. Jovanović je znao da su argumenti struke na strani Crne Gore, ali njen uticaj u procesu donošenja odluka na nivou Jugoslavije bio je simboličan. Neiskrenost Mijalka Todorovića, srpskog i jugoslovenskog političara, nije davala dobre naznake za objektivian pristup problemu.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

Minimiziranje Perspektivnog plana Crne Gore izazvalo je ogromno nezadovoljstvo kod većeg dijela njenog partijskog i državnog rukovodstva. Tome je u cjelini bio posvećen sastanak Izvršnog komiteta CK SK Crne Gore, održan 15. avgusta 1958. godine. Najglasniji oponenti promjeni pravca SIV-a prema privrednom razvoju Crne Gore bili su Jefto Šćepanović i Savo Brković. Šćepanović je, pozivajući se na program SKJ, naglasio da nacionalna ravnopravnost mora da garantuje i ekonomsku perspektivu nerazvijenim republikama. Rekao je da sirovinsko bogatstvo omogućava razvoj aluminijumske industrije u Crnoj Gori, ali da se forsira podizanje objekata koji nemaju perspektivu. To je bila očita aluzija na tendencioznost SIV-a. Šćepanovićevo izlaganje prekinuo je Blažo Jovanović. Jovanović je bio uplašen da sastanak ne dobije prekomjernu političku konotaciju, pa je skrenuo pažnju govorniku da nije potrebno potencirati nacionalnu i ekonomsku „liniju“ SKJ. Ovaj prijekor nije obeshrabrio Šćepanovića koji je u daljoj diskusiji svoje konstatacije potkrepljivao konkretnim podacima. Naveo je da je SIV prestao da pruža finansijsku podršku za formiranje kombinata aluminijuma u Titogradu, ali je odvojio 47 milijardi dinara za izgradnju hidroelektrane „Trebišnjica“ u Bosni i Hercegovini. Pojasnio je da bi podizanje elektrana „Tara“ i „Komarnica“ koštalo 44 milijarde dinara, dakle tri milijarde manje od „Trebišnjice“. Dodao je da SIV daje kredite za izgradnju termoelektrane na Kosovu i Metohiji i fabriku aluminijuma u Sloveniji. Zaključio je da investicioni program SIV-a „... zatvara perspektivu privrednog razvitka“ Crne Gore.³¹

Još žučnije je na ovom sastanku diskutovao Savo Brković. Svoje zapaljivo izlaganje počeo je sa sljedećim tvrdnjama: „Kad se god kidalo, kidalo se na Crnu Goru. Prvo Jadranska pruga, pa sad evo aluminijum i još neke druge stvari. Aluminijum nije predviđen na ruske kredite, to je predvidela Jugoslavija“.³²

³¹ Isto.

³² Isto.

Podšecao je da je Edvard Kardelj, potpredsednik SIV-a, izjavio da će ekonomski momenti odlučivati o izgradnji hidroelektrana i kombinata aluminijuma, a da to obećanje nije ispunjeno. Ozlojeđen na neprincipijelnost SIV-a, Brković je predlagao da Blažo Jovanović i Filip Bajković razgovaraju s Josipom Brozom Titom „... jer je to zračak nade“.³³

Sumirajući stanovišta iznesena na sastanku Izvršnog komiteta CK SK Crne Gore, Blažo Jovanović je odmah izrazio neslaganje s Brkovićevim nastupom. Ocijenio ga je politički neprihvatljivim. Svoju podužu diskusiju Jovanović je usredsredotočio na ekonomsku dimenziju problema. Između ostalog, ponovio je da odluka SIV-a o odgađanju gradnje hidroenergetskih sistema u Crnoj Gori nije postavljena na ekonomskoj osnovi. Rekao je da ga je iznenadila pristrasnost komisije SIV-a koja je inicirala ovu odluku. Smatrao je da, pored „prevođenja voda“, i izgradnja kombinata aluminijuma u Titogradu predstavlja zamajac privrednom prosperitetu Crne Gore. To je odredilo sadržinu zaključaka sa ovog sastanka. Riješeno je da Jovanović i Bajković u razgovoru s jugoslovenskim čelnicima prevashodno insistiraju na izgradnji hidroelektrana i kombinata aluminijuma u Crnoj Gori, „... pa se makar odrekli i svih drugih objekata koji se predviđaju“.³⁴

Crnogorska „Elektroprivreda“ je nastavila da protežira izgradnju hidroelektrana u svojoj republici. Istraživanjima i izradi projekata prethodile su godine napornog rada. Aktuelizovano je u 1959. godini i podizanje hidroelektrane „Andrijevo“ na Morači. Ovaj objekat je zamišljen kao akumulaciono postrojenje sa branom u najužem dijelu kanjona Platija na profilu Bijejele stijene sa pribranskom strojarnicom i kotom normalnog usporavanja na 288 metara. Hidrološka ispitivanja su pokazivala da srednji godišnji protok u profilu Andrijevo za period od 20 godina iznosi 34,1 m³/sec. Njena godišnja proizvodnja u srednje

³³ Isto.

³⁴ Isto.

vlačnoj godini projektovana je na 310 miliona kwh, a za srednju sušnu godinu bila je 213 miliona kwh. Investiciona sredstva za izgradnju hidroelektrane „Andrijevo“, koja su obuhvatala i izmještanje puta Bioče–manastir Morača, iznosila su sedam milijardi i 500 miliona dinara. Stručnjaci iz raznih jugoslovenskih institucija bili su ubijeđeni da ne postoje posebne teškoće za devijaciju ovog puta. Projekat za ovu hidroelektranu je radi- lo preduzeće „Elektroprojekt“ iz Ljubljane.³⁵

Izvedene analize su govorile da će hidroelektrana „Andrijevo“ proizvoditi kvalitetnu i jeftinu električnu energiju. To nije bio njen jedini značaj. Prema elaboratu inženjera Dušana Dragovića, koji je bio utkan u investicioni program, hidroelektrana „Andrijevo“ je trebalo da predstavlja i jedan od najvažnijih vodoprivrednih objekata u Crnoj Gori. Korist od ove elektrane manifestovale bi se u opadanju vodostaja Morače, što bi dovelo do umanjnja poplava duž njenog toka nizvodno od Botuna, sela u Zeti. Tu je bila ugrožena njena desna obala i sela Golubovci, Vukovci i Ponari, kao i zemljište površine oko 400 hektara. Uticaj hidroelektrane „Andrijevo“ snizio bi i visoki vodostaj Skadarskog jezera, koji je izazivao plavljenje poljoprivrednih površina. To bi umanjilo štetu od poplava za 76 miliona dinara godišnje. Snižavanje velikog vala Morače takođe bi redukovalo obim radova na regulaciji toka Bojane i tako bi se uštedelo 650 miliona dinara.³⁶

Izgradnja objekta „Andrijevo“, prema zamisli inženjera Dragovića, činila je realnom i ekonomičnom podizanje nizvod- nih postrojenja na Morači, odnosno hidroelektrana „Raoslovići“, „Zlatica“ i „Titograd“. Posebnu važnost u ovom sistemu imala je hidroelektrana „Titograd“ jer je trebalo da bude i dominantni objekat vodoprivrede na području Zetske ravnice. Sa izgradnjom ove hidroelektrane, pored ostalog, ponovo bi se uspostavio stalan

³⁵ DAC, f. Izvršno vijeće Crne Gore, fas. 13.

³⁶ Isto, fas. 15.

tok rijeke Sitnice koja je pet mjeseci u godini bila bez vode. Tako bi se, tvrdio je Vlahović, poboljšala klima u Titogradu i njegovoj okolini.³⁷

Trebalo je, dakako, najprije izgraditi hidroelektranu „Andrijevo“, jer bez nje „nizvodne stepenice“ na Morači gubile bi godišnje oko 100 miliona kwh. Ovaj projekat je podržavao i Dušan Đurović, sekretar za industriju Crne Gore. U crnogorskoj „Elektroprivredi“ su očekivali brzi početak radova. Njihovo izvođenje zavisilo je od odluke Upravnog odbora jugoslovenske elektroprivrede (JUGEL).

Komisija JUGEL-a je u maju 1959. godine razmatrala izbor elektrana u Jugoslaviji „... za podmirenje potreba u električnoj energiji 1961–1963. i daljim godinama“. Odlukom većine članova ove komisije odbačen je zahtjev crnogorske „Elektroprivrede“ za podizanje hidroelektrane „Andrijevo“. Milinko Šaranović, inženjer u Elektroprivredi Crne Gore i član komisije JUGEL-a je izdvojio svoje mišljenje i iznio niz kritika na donešenu odluku.³⁸

Glavni razlog za usvajanje ove odluke bazirao se na veoma problematičnoj procjeni da se hidroelektrana „Andrijevo“ ne može pustiti u pogon do kraja 1963. godine. To je bio krajnji rok za okončanje radova. Ignorisano je i mišljenje građevinske komisije JUGEL-a, koja je, na osnovu izvedene analize, predviđela da će se do 1. maja 1963. godine privesti kraju građevinski radovi na objektu „Andrijevo“. Do tada je trebalo da se okončaju i ostali poslovi, pa je ubrzo nakon toga s pravom očekivano da ova hidroelektrana proizvede prve količine električne energije. Simptomatična je bila i procjena da je rok za okončanje radova na „izabranim“ hidroelektranama „Hajdoše“ u Sloveniji i „Potpeć“ u Srbiji bio samo par mjeseci kraći od planiranog završetka hidroelektrane „Andrijevo“.³⁹

³⁷ Isto.

³⁸ Isto, fas. 16.

³⁹ Isto.

Pristrasnost većeg dijela komisije JUGEL-a ispoljavala se i u stanovištu da bi se hidroelektrana „Andrijevo“ nalazila na području koje nije imalo deficit električne energije. Kao hendi-kep je uzeta i činjenica o nedovoljno razvijenoj prenosnoj mreži u Crnoj Gori. Dosljedno poštovanje ovih kriterijuma, kako je zapažao pronicljivi inženjer Šaranović, teško bi dopustilo izgradnju bilo koje hidroelektrane u Jugoslaviji. Crnogorski stručnjak je ukazivao da je planirana izgradnja jedinstvene dalekovodne mreže u FNRJ, koja je, radi prenosa viškova energije iz hidroelektrane „Peručica“, trebalo da obuhvati i Crnu Goru. Energija iz „Peručice“ prenosila bi se i u ostala područja Jugoslavije, a proizvodnja iz hidroelektrane „Andrijevo“ trošila bi se u Crnoj Gori. Šaranović je podsjećao čelnike JUGEL-a da „... stalno govorimo da struja ne poznaje republičke granice“.⁴⁰

Velike prednosti objekta „Andrijevo“ nad hidroelektranama „Hajdoše“ u Sloveniji, „Bočac“ u Bosni i Hercegovini, „Rijeka“ u Hrvatskoj i „Potpeć“ u Srbiji, koje su dobile odobrenje za izgradnju, očitovale bi se i u kvalitetu, cijeni i količini proizvedene električne energije. JUGEL je ove argumente marginalizovao, pa je inženjer Šaranović napravio uporednu analizu mjesečne i godišnje proizvodnje tretiranih elektrana. Ta analiza je predočena u ovoj tabeli:⁴¹

Proizvodnja u srednjoj (komercijalnoj) godini (u gwh)

Hidroelektrana	Ukupno	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
„Andrijevo“	272	21	24	26	26	27	26	24	23	22	17	16	20
„Bočac“	213	29	13	19	34	27	25	11	8	6	10	14	17
„Hajdoše“	233	12	8	10	15	28	29	31	25	22	19	20	14
„Potpeć“	182	11	12	24	22	23	16	10	9	9	10	17	19
„Rijeka“	130	4	5	7	27	18	3	1	1	13	28	23	10
							Sušni period						

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

Nakon izvršenog raščlanjivanja, Šaranović je rukovodstvu JUGEL-a decidno saopštio da od svih razmatranih hidroelektrana, „Andrijevo“ ima najkvalitetniju i najekonomičniju proizvodnju električne energije, kao i da omogućava energetska i vodoprivrednu korist koju nema nijedna od upoređivanih elektrana. Crnogorskog inženjera nije napuštala nada u operacionalizaciju ovog projekta. Insistirao je da se „Andrijevo“ od predloženih elektrana stavi na vrh liste za izgradnju. Bezrezervno je ovaj prijedlog zastupao i Milorad Velašević, direktor „Elektroprivrede“ Crne Gore. Velašević je 11. maja 1959. upoznao Izvršno vijeće Skupštine Crne Gore sa Šaranovićevom analizom.⁴²

Interesi crnogorskih vlasti su se poklapali s težnjama republičke „Elektroprivrede“. Njihovo djelovanje bilo je sinhronizovano i usmjereno u pravcu što veće proizvodnje električne energije. Zato je Izvršno vijeće Skupštine Crne Gore 17. oktobra 1959. usvojilo varijantu hidroelektrane „Andrijevo“ koja je nalagala izmještanje puta Bioče – manastir Morača.⁴³ Istog dana je Upravni odbor JUGEL-a nametnuo crnogorskoj „Elektroprivredi“ novi zahtjev. Tražila se vodoprivredna saglasnost. Uprava za vode u Crnoj Gori je 24. oktobra 1959. dala afirmativno mišljenje o projektu hidroelektrane „Andrijevo“. Molila je Saveznu komisiju za vodoprivredu da podrži taj stav.⁴⁴

U periodu intenzivnih aktivnosti oko ovaploćenja projekta „Andrijevo“, Savezno izvršno vijeće je u julu 1959. godine, bez predloga JUGEL-a, donijelo odluku za izgradnju termoelektrana „Kosovo II“ i „Kolubara III“ u Srbiji, „Lukavac“ u Bosni i Hercegovini i toplane u Beogradu.⁴⁵ Nepoštovanje reda poteza

⁴² Isto.

⁴³ Isto, fas. 17.

⁴⁴ Isto, fas. 17.

⁴⁵ Isto.

od strane SIV-a potvrđivalo je uvjerenja pojedinih crnogorskih rukovodilaca o dominaciji političkih kriterijuma u odabiru za gradnju elektroenergetskih objekata u Jugoslaviji. Takva uvjerenja nijesu slata na adresu saveznih organa. Potencirala su se mjerila struke. Dušan Đurović, sekretar za industriju Crne Gore je u martu 1960. godine, uporno zagovarao stanovište da se redosljed izgradnje hidroelektrana u Jugoslaviji određuje prema ekonomičnosti objekta.⁴⁶ To istrajavanje u domenu podizanja hidroenergetskih sistema „Tara – Morača“, „Komarnica – Zeta“ i „nizvodnih stepenica“ na Morači nije dalo željeni rezultat.

Neizvjesnost oko podizanja hidroenergetskih sistema u Crnoj Gori veoma se loše odrazila na ekonomski razvoj Kolašina. Republičke vlasti su prilikom rasporeda investicija zaobilazile Kolašin jer su bile ubijedene da predstoji njegovo potapanje. I gradske vlasti su se pripremale za dislociranje svojih žitelja. U jednom dokumentu se o Kolašinu pisalo kao „potopljenom gradu“.⁴⁷

Neostvarivanje crnogorskih projekata u oblasti elektroenergetike ne smije nas navesti na jednostrane zaključke. Problem valja posmatrati u širem kontekstu. Jugoslovenske vlasti su davale izdašnu materijalnu i stručnu pomoć Crnoj Gori. Presudno su doprinijele modernizaciji svih segmenata privrednog života. Ali veća materijalizacija vodnog bogatstva Crne Gore bila je omeđena funkcionisanjem jugoslovenskog političkog sistema. Težilo se određenom balansu i u razvoju elektroenergetskog sistema Jugoslavije. Povremena pristrasnost saveznih vlasti bila je uslovljena rasporedom snaga u centru moći i odlučivanja.

⁴⁶ DAC, f. Sekretarijat za industriju Crne Gore, fas. 10.

⁴⁷ *Pobjeda*, br. 50, 27. XI 1960.

Crnogorski političari i stručnjaci bili su istrajni u namjeri za podizanjem novih hidroelektrana u svojoj republici i u docnijem periodu. Njihova izgradnja, prema mišljenju struke, doživljavana je kao pojas za spasavanje industrije, prvenstveno Kombinata aluminijuma u Titogradu, ali i kao branik sa koga se bore protiv siromaštva. Na takvoj strategiji radila je grupa eksperata koje je 1974. godine angažovao republički Zavod za planiranje, a koju su sačinjavali: profesor Milorad Velašević, dr Nedeljko Komnenić, Mirko Bajagić, Budo Kotri, Jugoslav Adžić, Dragoljub Radović i Mileta Labudović. Prema njihovom projektu, u Crnoj Gori je do 1990. godine, trebalo izgraditi ili započeti gradnju šest hidroelektrana na Tari, Morači, Limu, Čehotini i jednu termoelektanu u Pljevljima. Začetak ovog poduhvata trebalo je da označi gradnja HE „Andrijevo“, planirana za 1975, a završetak ovog posla predviđen je za 1980. godinu. Zatim je projektovano da se izgradi HE „Žuti krš“ do 1985. godine, HE „Bijeli brijeg“ na Tari do 1988, HE „Andrijeva“ na Limu do 1989. i HE „Zlatica“ na Morači do 1990. godine. Izgradnjom ovih postrojenja, hidroenergetski potencijal Crne Gore bio bi natpolovično iskorišćen.⁴⁸

Projekat koji je pobuđivao najveću pažnju crnogorskih planera i privrednika tretirao je izgradnju hidroelektrana na Tari i Morači. Prema analizi dr Vladislava Vlahovića, planirano je da sistem hidroelektrana, po etapama, bude završen do kraja 1983. godine. HE „Koštanjica“, HE „Andrijevo“ i HE „Raslovići“ trebalo je da imaju instaliranu snagu od 832 mw, s prosječnom godišnjom proizvodnjom od 2204 gwh. Za realizaciju ovog zahtjevnog posla bila su potrebna ogromna materijalna sredstva. Ona su iznosila 2,28 milijardi dinara, a prihodi budžeta Crne Gore 1974. godine

⁴⁸ 100 godina crnogorske elektroprivrede, Nikšić 2010, 172.

bili su oko 900 miliona dinara. U crnogorskoj Elektroprivredi su bili uvjereni da se radi o veoma rentabilnim postrojenjima. Uvjeravali su čelnike Privredne komore Crne Gore da će zamišljeni sistem za sedam godina vratiti uloženi kapital, te da će najmanja jugoslovenska republika nakon tog perioda obilovati električnom energijom. S tolikim bogatstvom, mislilo se, da će Crna Gora, bez pomoći sa strane, moći da finansira izgradnju objekta veličine HE „Andrijevo.“⁴⁹

Nakon više godina potisnutosti i svakovrsnih problema, projekat o gradnji HE „Tara – Morača“ je aktuelizovan 1973. godine. Tada su Zavod za društveno planiranje iz Titograda, „Crnogorske elektrane“, „Elektro Crna Gora“ i „Elektrodistribucija“ potpisali dokument o gradnji ovog kompleksnog postrojenja. U najvišim privrednim krugovima Crne Gore je ocijenjeno da ovaj sporazum predstavlja istorijski događaj. Ekonomska računica je, ipak, pokazivala, da su crnogorski privrednici bili zanijeti nerealnim optimizmom. Nedovoljno bogata Crna Gora, nije mogla da nosi breme ovako teškog posla, pa je zbog nemanja novca, gradnja ove hidroelektrane bila ponovo zaustavljena.⁵⁰

Uporni u svojim stremljenjima, crnogorski stručnjaci su 1979. godine predviđeli izgradnju šest hidroelektrana na Morači („Andrijevo“, „Raslovići“, „Milunovići“, „Zlatica“, „Titograd“ i „Botun“). Procijenjeno je da je energetska moć ovih postrojenja trebala da bude 358 mw, a godišnja proizvodnja 1,160 gwh električne energije. Zamišljeno je da prednjači HE „Andrijevo“ sa instaliranom snagom od 150 megavata i godišnjom proizvodnjom od oko 365 GWh. Ova elektrana smatrana je ključnim generatorom akumulacija za ostale nizvodne centrale, te bi one

⁴⁹ Isto, 173.

⁵⁰ Isto, 174.

mogle proizvoditi kvalitetnu vršnu energiju. U slučaju prevođenja vode sliva Tare u sliv Morače, ova postrojenja bi mogla da povećaju proizvodnju na 2.500 gwh godišnje. Izgradnja HE „Andrijevo“ iziskivala je utrošak 1,9 milijardi dinara.⁵¹

Usvajanje novih hidroenergetskih rješenja nije prolazilo bez uzbuđenja i usijanih rasprava. Tako su žitelji Rovaca održali krajem marta 1980. godine veliki narodni zbor u Međuriječju. Rovčane je naročito brinula činjenica da će pet sela biti potopljeno zbog izgradnje HE „Andrijevo“ a da će se preostala naselja naći odsječena od javnih saobraćajnica. Takav neželjeni ishod nije ih odveo u drugu krajnost, pošto je prevagnuo opštedruštveni interes. Odlučeno je da se ne protestuje protiv izgradnje hidroelektrane, ali pod uslovom da ih investitor obešteti za potopljena imanja. Razumljiv i opravdan je bio i drugi zahtjev. Stanovnici Rovaca su tražili da im se napravi moderna saobraćajnica koja bi bila priključena na magistralni put. I poslenici struke su se veoma angažovali na popularisanju naznačenog projekta. U tim aktivnostima su se posebno isticali Budo Kotri, rukovodilac u „Elektroprivredi Crne Gore“, dr Vladislav Vlahović, inžinjer geologije i Veljko Vlahović, inžinjer elektrotehnike. Vladislav Vlahović je uvjerljivo pokazivao da je HE „Andrijevo“ geološki stabilna, da neće izazvati opasna pomjeranja tla, kao i da su stijene u Platijama čvršće od onih u Mratinju na kojima je bila izgrađena HE „Piva“ 1976. godine. Nije bilo mjesta ni za bojazan od devastacije manastira Morača.⁵²

Ambiciozne hidroenergetske objekte pratili su stari, gotovo neizbježni problemi ekonomskog karaktera. Još više ih je uvećala ekonomska kriza i inflacija, pa je suma od 4,3 milijarde

⁵¹ Isto, 175.

⁵² Isto, 176-177.

dinara planirana za izgradnju hidroelektrana početkom 1980, narasla na sedam milijardi u 1981. godini. Na ovo nezavidno stanje nadovezao se i finansijski gubitak od 600 miliona dinara koji je pretrpjela crnogorska privreda. i posebno, investiciona prekoračenja u izgradnji TE „Pljevlja“ od blizu milijardu dinara. Momčilo Cemović, predsjednik Izvršnog vijeća Skupštine Crne Gore, je nevoljno konstatovao da je za crnogorsku elektroprivredu u novonastalim prilikama bilo najvažnije da se završi termoelektrana u Pljevljima.⁵³ Ova termoelektrana je zvanično puštena u rad 20. novembra 1983. godine. Kako je pokazao dalji rasplet događaja, to je bila poslednja velika investicija u elektroenergetskom sistemu Crne Gore u XX vijeku.

Neumorni crnogorski planeri nastavili su da ozbiljno razmišljaju o izgradnji novih izvora električne energije. Uživali su i podršku državnih vlasti. Državni vrh Crne Gore je u januaru 1984. godine prihvatio odluku o gradnji novih hidroenergetskih objekata u Crnoj Gori do 2000. godine. Uslijedila je uobičajena procedura. Sektor za razvoj i investicije crnogorske Elektroprivrede je 7. maja 1984. godine donio odluku da se stručni radovi za hidroelektrane na Morači ustupe Zavodu za geološka istraživanja Crne Gore iz Titograda. Zavod je povjerene geološke radove okončao krajem 1984. godine. Ni ova, kao ni prethodne inicijative nije dala željeni efekat. Nedostatak novca je opet bio limitirajući činilac, a nedostatna proizvodnja električne energije opterećivala je crnogorsku privredu. Prema istraživanjima istoričara Dragutina Papovića, Crna Gora je od 1981. do 1984. godine, uvezla 3.335 gwh, ili na godišnjem nivou 834 gwh, što je odgovaralo približnoj proizvodnji jedne veće hidroelektrane na Tari ili Morači.⁵⁴

⁵³ Isto, 178.

⁵⁴ Isto, 180.

Akutni problem deficita električne energije nagnao je meritorne vlasti da razmišljaju o novim načinima finansiranja izgradnje hidroelektrana na Morači. Logistika je pružena i od saveznog državnog vrha. Tačnije, Sovjetski Savez je dugovao Jugoslaviji dvije milijarde dolara, pa je na osnovu sporazuma između njihovih vlada iz 1990. godine, odlučeno da se ovaj dug kompenzira preko isporučivanja opreme za proizvodnju električne energije. Dio od tog novca trebalo je usmjeriti i Crnoj Gori za izgradnju četiri hidroelektrane na Morači. Ove elektrane je trebalo napraviti u razdoblju 1991-1996. godine. Ovaj posao ponovo su prekinule složene političke prilike. Oštra politička kriza koja je kulminirala ratom 1991. godine u crnogorskom susjedstvu rasplinula je i posljednje nade u izgradnju hidroelektrana na Morači u XX vijeku.⁵⁵

Rat se, sasvim razumljivo, pokazao fatalnim i za izgradnju HE „Komarnica“, iako su se u oktobru 1990. godine odvijali istražni radovi na profilu „Lonci“. Čak su bile urađene i galerije na obje obale rijeke. Njihova dužina bila je 100 metara, a u njima je načinjena po jedna vertikalna bušotina. Napravljena je i kućica za hidrološka mjerenja.⁵⁶ Na tome se stalo. Realizacija ovog značajnog projekta čekalo je na daleko pogodniji društveni ambijent.

Ratovi, nedostatak novca i često nerazumijevanje kompetentnih jugoslovenskih vlasti bili su presudni faktori da se obustavi izgradnja hidroenergetskih projekata u Crnoj Gori u XX vijeku. Njihova izgradnja trebalo je da počiva na bogatom i obnovljivom izvoru energije i imala je apsolutnu ekonomsku opravdanost. Ali i pored toga, ostale su pojedine tekovine tih mukotrp-

⁵⁵ Isto, 182-183.

⁵⁶ Isto, 185-186.

nih stremljenja. Napravljene planove i terenske analize poslužile su kao temelj na koji će se oslanjati svi naredni projekti o podizanju hidroelektrana u Crnoj Gori. A crnogorske institucije i kadrovi pokazali su da za gradnju ovako kompleksnih objekata imaju dovoljno znanja i energije.